

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ГОЛУБ ДАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 82.091:821.111/821.161.1:82-343"20"

**ГЕРОЙ-МІФ У ШПИГУНСЬКОМУ РОМАНІ:
ДЖЕЙМС БОНД І ЄНА ФЛЕМІНГА ТА ШТІРЛІЦ ЮЛІАНА СЕМЕНОВА**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Бердянськ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі зарубіжної літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
НАРІВСЬКА Валентина Данилівна,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри зарубіжної літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СИЛАНТЬЄВА Валентина Іванівна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідуюча кафедри зарубіжної літератури;

кандидат філологічних наук
БУГРІЙ Анастасія Сергіївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри германської філології.

Захист відбудеться «29» березня 2018 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.092.02 у Бердянському державному педагогічному університеті за адресою: 71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Бердянського державного педагогічного університету (71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4).

Автореферат розісланий « » лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. О. Александрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена осмисленню культурно-історичного та літературно-мистецького утворення «герой-міф», вибудованого на взаємодії логіки міфу та особливостей масової свідомості з уособленням формульних ознак супергероя і суто людських якостей реальних особистостей. Творчість представницьких постатей англійської та російської літератур – Ієна Флемінга (1908–1967) та Юліана Семенова (1931–1993) – відома світовій літературі репрезентацією високого масового патріотично-шпигунського жанру, який взяв на себе функцію формування нового типу літературного героя – шпигуна / розвідника, – явленого в серіях романів про Бонда і Штірліца. Їх оприявлення як культових відбулось через унікальну взаємодію критичної і читацької думки, компетентність якої втілилась у понятті «герой-міф». Витіснивши в маргіналії «masked heroes» («героїв у масках», Р. Рейнольдс), означений феномен сприймався як симптом часу, у відповідності до якого культові герої перетворювались із «sentimental rubbish» («сентиментального непотребу») в «mobile signifiers» («рушійну силу», Т. Беннетт і Дж. Вуллакотт), реалізуючись, передусім, у шпигунському романі, активно задіяному до становлення масової літератури другої половини ХХ століття.

Є науковий сенс у тому, щоб зупинити мить цієї дії для осмислення творів І. Флемінга та Ю. Семенова як таких, що корелюють з теорією «герой-міф», а отже поки що з упущеним змістом поєднання (але вже не протистояння) героїв, вчасно і вдало підміченого французькою критикою, вбачаючи в образах Бонда і Штірліца «l'espion qui venait du froid» («шпигунів, що з'явилися з холоду», перефразовуючи назву відомого англійського роману Дж. Ле Карре), тобто утворень «холодної війни» (Ф. Аш-Біссетт, Ф. Буллі, Г. Веральді, С. Дулан, С. Мрожковські, А. Піноль, В. Шенілл, до яких приєднався і М. Ліповецький). Наявність цього «холодного» вузла проблем, збагаченого культурно-історичними та літературно-мистецькими сегментами, передбачала необхідність особливого підходу, осучасненого новаторськими літературознавчими технологіями. Саме тому дисертація задумана і виконана як компаративне дослідження, вибудоване на розумінні компарації як універсальних засад системної класифікації варіантів культури.

Формування проблеми «герой-міф» у шпигунському романі хронологічно співпадає з радикальними змінами в методології компаративістики, що виразилось у переході від домінуючої у 40–60-ті роки ХХ століття проблеми людини часів «холодної війни» до більш широкого кола онтологічно-аксіологічних, гносеологічних, етико-естетичних, міфопоетичних проблем. У такий спосіб відбулось оновлення традиційної порівняльно-типологічної методики, що поступово наповнювалась зіставленнями, діалогами, аналогіями, паралелізмами, порівняльними інтерпретаціями, «формулами», відкриваючи можливість до

виявлення подібностей і відмінностей на рівні ментальної діяльності людей різних регіонів.

Актуальність теми визначається кількома факторами:

- по-перше, компаративною активізацією проблеми «Бонд і Штірліц» на новому етапі наукових досліджень кінця XX – початку XXI століть, зумовлених поверненням до впливів і наслідків «холодної війни»;
- по-друге, зростанням інтересу до проблеми соціокультурного новоутворення «герой-міф», що виникло на засадах логіки міфу і масової свідомості, репрезентуючи новий тип культового героя патріотично-шпигунського роману;
- по-третє, літературознавчою проблематизацією буття культових героїв в аспекті *non finito*, що розімкнув тексти творів до кінотелеекранізації як явищ масової культури, певним чином нею формованих, тим самим надаючи їм логічної завершеності.

На цьому тлі наукової значущості набуває палітра соціокультурних і власне міфопоетичних прийомів, поки що малодосліджених, що сприяли втіленню образної специфіки героїв-шпигунів у найбільш затребуваних часом романах І. Флемінга та Ю. Семенова. Це є свідченням того, що масова література і культура в цілому збагатилась новими типами героїв, живучість, цінність і значущість яких сформували нагальну потребу осмислити їх у статусі «герой-міф».

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі зарубіжної літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара в рамках науково-держбюджетної дослідної теми «Культурологічний аспект дослідження класичної та сучасної літератури» (0113U003161). Тему дисертації затверджено Вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 9 від 21 лютого 2013 року).

Мета дослідження полягає у компаративному осмисленні творчих пошуків і відкриттів І. Флемінга та Ю. Семенова щодо становлення та розвитку поняття «герой-міф» у шпигунському романі другої половини XX століття з урахуванням впливу на формування такого складного явища імпульсів ідеології «холодної війни», міфологем соціокультурного міфу, а також наявних у сучасній науці естетичних концепцій культового героя масової літератури.

Мета передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**:

- висвітлити історію створення шпигунських романів І. Флемінга та Ю. Семенова і хронологію їх екранізацій як феноменів масової культури;
- систематизувати висновки критичних рефлексій як таких, що започаткували міфологізацію шпигуна і проблему «герой-міф» в шпигунській романістиці І. Флемінга та Ю. Семенова;

- акцентувати роль ідеології і культури «холодної війни» у становленні, бутті і взаємодії героїв-шпигунів І. Флемінга та Ю. Семенова;
- осягнути генезу та жанрову специфіку шпигунського роману другої половини ХХ століття, його «формульну» особливість;
- осмислити концептуальний зміст та естетичні чинники поняття «герой-міф» (взаємодія буденної соціокультурної міфології і логіки міфу, «естетичного почуття любові», «симпатичного співпереживання», рис супермена, формульності);
- конкретизувати паралелі, типології біографічної, культурологічної та літературної традиції – англійські та російські – в образах Джеймса Бонда (шпигун-лицар-джентльмен, шпигун гламурний в контексті субкультури елітарності) і Штірліца (шпигун-інтелігент, шпигун симпатичний, герой кіноанекдотів у контексті аскетизму і служіння ідеї);
- проаналізувати буття міфологізованих героїв-шпигунів в аспекті *non finito* в спрямованості до кіно- і телеекранізації;
- здійснити порівняльно-типологічний аналіз художньо-естетичних та біографічних чинників міфологізації героїв-шпигунів-двійників І. Флемінга та Ю. Семенова.

Об’єкт дослідження – шпигунські романи І. Флемінга з акцентом на першовитоках бондіани – «Casino Royale» («Казино “Руаяль”», 1953), а також романи, які набули найбільшої популярності «Moonraker» («Проект “Мунрекер”», 1955), «From Russia, with Love» («Із Росії, з любов’ю», 1957), «Thunderball» («Кульова блискавка», 1961) та твори з яскраво вираженою міфологізацією героя-шпигуна «Diamonds Are Forever» («Діаманти назавжди», 1956), «Dr. No» («Доктор Но», 1958), «Goldfinger» («Голдфінгер», 1959).

Серед творів Ю. Семенова аналізуються романи «Семнадцать мгновений весны» (1969), «Отчаяние» (1990), а також долучені за певними конспірологічними та міфопоетичними аспектами інші романи зі штірліціани, а саме: «Пароль не нужен» (1966), «Майор “Вихрь”» (1967), «Испанский вариант» (1973), «Альтернатива» (1974).

У дисертації залучені до аналізу твори Дж. Байрона «The Corsair» («Корсар», 1814), Дж. Голсуорсі «The Forsyte Saga» («Сага о Форсайтах», 1906), роман Ю. Дольд-Михайлика «І один у полі воїн» (1956) як явища «фонові культури».

Об’єктом дослідження є екранізації серії романів: «Dr. No» («Доктор Но», 1962), «Casino Royale» («Казино “Руаяль”», 1954, 1967, 2006), «Семнадцать мгновений весны» (1973).

Предметом дослідження є проблема «герой-міф» у шпигунському романі І. Флемінга та Ю. Семенова через осмислення соціокультурних, біографічних, художньо-естетичних, кінопоетологічних, формульних чинників міфологізації героя в компаративному (порівняльно-типологічному) аспекті.

Теоретико-методологічну основу роботи склали відповідно до мети, завдань і фактичного матеріалу принципи цілісного аналізу творів, що передбачають поєднання історико-культурного, формульного, соціокультурного, міфопоетичного, порівняльно-типологічного, біографічного, кінопоетологічного підходів.

У вивченні специфічних особливостей героїв шпигунських романів, їх ідеологічних, художньо-естетичних, міфо- і кінопоетичних чинників ми спиралися на ґрунтовні дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців, а також тих радянських учених, чиї праці набули статусу наукової класики. Так, ідеологеми «холодної війни», як історико-культурного підґрунтя формування «героя-шпигуна», осмислюються через напрацювання Ф. Аш-Біссетт, Дж. Боффа, Ф. Буллі, С. Дулан, Ж.-А. Дюпрат, Ж.Ф. Сірінеллі, Г. А. Суту, В. Шенілля. Орієнтиром для засвоєння специфічних ознак шпигунського роману в контексті масової літератури є роботи Н. Литвиненко, Ю. Лотмана, Х. Ортеги-і-Гассета, Н. Полмара. Компаративний підхід до теми ґрунтується на напрацюваннях В. Зінченка, М. Калініченка, П. Массон-Урселя, Д. Наливайка, Н. Пахсар'ян, Н. Петякшевої. Соціокультурна міфологізація героя-шпигуна досягнута завдяки роботам Р. Барта, Т. Беннета, Дж. Блека, Л. Болтон, П. Бордье, С. Веллмена, С. Ветт, Дж. Вуллакотт, Б. Дубіна, В. Дьоміна, У. Еко, Е. Комментейла, А. Косарева, К. Лінднера, О. Лосева, С. Міллера, Г. Сиріци, С. Філоненко, Дж. Чепмена. Патріотично-шпигунський роман осмислений завдячуючи напрацюванням Т. Аміряна, Г. Веральді, А. Вуліса, В. Нарівської, Б. Райнова, А. Саруханян, а також робіт із кінопоетики – С. Ейзенштейна, Ю. Лотмана, С. Мрожковськи, Н. де Мурґес, А. Піноль, Г. Степанової, М. Хренова, Ю. Цив'яна, В. Шкловського, М. Ямпольського. Біографічний підхід вибудований на дослідженнях С. Аверінцева, М. Бахтіна, О. Кривцуна, В. Подороги, В. Силантьєвої. Методика *non finito* ґрунтується на узагальненнях О. Абрамовських, І. Гантера, Б. Ейхенбаума, Н. Тамарченка, В. Шміда, Й. Шмоля. У дослідженні взяті до уваги розробки критичної бондіани Р. Бенсона, К. Берберіч, Л. Болтон, Дж. Гарднера, Л. Драммонда, Р. Кросса, Ц. Лідера, К. Лінднера, С. Міллера, а також літературознавчі студії щодо романів про Штірліца – Л. Аннінського, М. Ліповецького, Ю. Попова, О. Прохорова, О. Семенової, Е. Хруцького.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено аналіз шпигунських романів І. Флемінґа та Ю. Семенова на засадах соціокультурної міфологізованої єдності героїв-шпигунів. Дисертація є першим компаративним дослідженням цих романів та їх героїв на основі наукових пошуків англо-американської, французької критики, українського та російського літературознавства, що сприяли міфологізації Бонда і Штірліца. Домінантою наукової новизни є осмислення проблеми «герой-міф» як культового героя нового типу шпигунського роману сучасної масової літератури.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що здійснений аналіз героїв-шпигунів Бонда і Штірліца в патріотично-шпигунських романах І. Флемінга та Ю. Семенова уточнює розуміння їх як утворень «холодної війни» і на цьому ґрунті відбувається осмислення їх як культових героїв масової літератури, а також особливостей їх соціокультурної міфологізації.

Практичне значення дослідження. Результати аналізу заявленої проблеми забезпечують поглиблену інтерпретацію міфологізованого героя шпигунських романів І. Флемінга та Ю. Семенова, їх взаємодію зі шпигунською класикою ХІХ і першої половини ХХ століття та її героями, а також сприяють уточненню уявлень про буттєву специфіку шпигунського роману і його героїв у контексті кіно- і телемистецтва як найважливішого аспекту їх міфологізації. Матеріали дослідження можуть бути використані для розробки відповідних спецкурсів і спецсемінарів із історії становлення масової літератури, аналізу тексту в аспекті соціокультурної міфологізації героя. Типологія шпигунських романів І. Флемінга та Ю. Семенова може використовуватися в практиці перекладу.

Особистий внесок здобувача полягає в аналізі й інтерпретації шпигунських романів І. Флемінга та Ю. Семенова, створених ними образів героїв-шпигунів Бонда і Штірліца як культових героїв сучасної масової літератури. Бонд і Штірліц розглядаються як феномени «холодної війни»; на цьому ґрунті відбувається їх міфологізація. Робота виконана автором самостійно, процес розробки матеріалу відображений у відповідних публікаціях. Одержані висновки, теоретичні положення сформульовані безпосередньо автором.

Апробація результатів дисертації. Робота в повному обсязі обговорювалась на засіданні кафедри зарубіжної літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Основні положення дисертації було викладено в доповідях на таких міжнародних, міжрегіональних, міжвузівських конференціях, семінарах: «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2013, 2015); «Філологічні читання пам'яті Н. С. Шрейдер» (Дніпропетровськ, 2013, 2015); «Поетика інтермедіальності в літературі ХІХ – ХХІ століть» (Харків, 2013); «Теоретичні й методологічні проблеми літературознавства. Філологічний семінар» (Київ, 2015, 2017); «Жанрологія, поетика і сучасні системи аналізу літератури» (Одеса, 2017); «Література ХХ – ХХІ століть: результати і перспективи дослідження» (Москва, 2013); «Схід-Захід у міжкультурному діалозі» (Слупськ, Польща, 2017).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 11 публікаціях, 8 з яких надруковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному виданні.

Структура роботи обумовлена її основною метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 245 сторінок, із них 210 – основного тексту. Список використаних джерел містить 200 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її наукову новизну, сформульовано мету, завдання дисертації, визначено об'єкт і предмет аналізу, теоретико-методологічну основу, теоретичне та практичне значення дослідження, окреслено структуру дисертації, подано інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У першому розділі дисертації **«Культура, холодна війна і шпигунський роман: стратегія взаємодії»** вперше у вітчизняному літературознавстві розглядається питання про взаємодію культури і холодної війни щодо становлення і буття культових героїв сучасності Джеймса Бонда та Штірліца.

Підрозділ 1.1. *«Гене́за політико-літературної метафори “холодна війна”»* актуалізує значущість метафори «холодна війна», привнесеної промовою У. Черчилля (Фултон, 1946), тривалий час утримуваної в межах політичної лексики. Проте зростаючою була потреба розглядати її «семантичний рух», «процес переміщення» (Ф. Уілрайт) політико-ідеологічних сегментів феномену в напрямі його культурної складової. У зв'язку з цим рефлексується збірник матеріалів колоквиуму «Culture et Guerre Froide» («Культура і холодна війна»: Сорбона, 2005; видання 2008), що знаменували появу нового погляду щодо побутування метафори «холодна війна» в контексті високої масової культури, поєднуючи «l'histoire culturelle et l'histoire des relations internationales» («історію культури та історію міжнародних відносин», за Ж.-Ф. Сірінеллі і Ж.-А. Суту). Такий підхід відкривав можливість осягнути шпигунство як діяльність, репрезентуючи епоху «холодної війни» з парадоксальним стимулом розвитку літератури і кінематографу. Якщо активізація художньо-естетичної, а згодом і кіномистецької думки відбулась навколо традицій шпигунського роману англійської класики з розвитком їх у бондіані, то радянська література започаткувала цей напрям успішним твором української літератури «І один у полі воїн» Ю. Дольд-Михайлика з подальшим потужним розвитком шпигунського жанру в серії романів про Штірліца Ю. Семенова. Водночас метафоризація поняття «холодна війна» формувала компаративну ситуацію, демонструючи не лише протистояння, але і єдність Бонда і Штірліца як культових міфологізованих героїв.

Підрозділ 1.1.1. *«Шпигунський роман – феномен субкультури»* вибудований на осмисленні жанрової специфіки шпигунського роману другої половини ХХ століття. Б. Райнов, чиє дослідження «Чорний роман» (1975) набуло популярності, конкуруючи хіба що з самим детективно-шпигунсько-пригодницьким романом, обстоював думку про легітимізацію жанру в історії літератури з обґрунтуванням ролі злочину і шпигунства у побудові сюжету. Дослідження швейцарського письменника-перекладача Г. Веральді «Le Roman d'Espionnage» («Шпигунський роман», 1983), довело наявність у науці про літературу проблеми «le roman

d'espionnage» («шпигунського роману»); дослідник вилучив його поетологічні якості у творчості таких видатних британських і французьких літераторів, як: Дж. Бушан, Г. Грін, Л. Дейтон, Е. Емблер, П. Ердман, Дж. Ле Карре, Е. Оппенгейм, Д. Уїтлі, І. Флемінг, Ф. Форсайт Е. Чайлдс; Ж. де Віл'є, П. д'Івуа, П. Нор, Д. Поншард'єр. Саме тут були акцентовані позиції щодо шпигунського роману як переродження пропаганди, «forme hybride» («гібридної форми») «la fiction criminelle» («кримінальної літератури») з розвитком взаємодії з подіями секретної війни. Проте А. Вулс у роботі «В мире приключений. Поэтика жанра» (1986), дотримуючись думки про динамічний розвиток пригодницької літератури післясталінської епохи, не вдавався до вживання терміну «шпигунський роман» навіть в аналізі роману Ю. Семенова «Семнадцать мгновений весны». І все ж поєднання науковцем роману і телефільму як естетичної цілісності сприяло соціокультурній міфологізації героя.

Увагою до класичних традицій англійського шпигунського роману відзначається дослідження А. Саруханян, у якому аналізується жанр шпигунського роману як специфічне явище масової свідомості. З цих позицій відбулось повернення до роману Ю. Дольд-Михайлика «І один у полі воїн», жанр якого В. Нарівська означила як «патріотично-шпигунський». І все ж навіть із огляду на те, що у 1960 – 1980-ті роки «l'espionnomanie triomphait» («шпигуноманія утворила фурор»), поняття шпигунського роману не набуло повноти й залишилось чи не найменш дослідженою проблемою.

У назву підрозділу 1.1.2. «*“Шпигун, який з'явився з холоду...”*» винесена фраза з подвійним змістом: як назва роману Дж. Ле Карре «The Spy Who Came in from the Cold», підхоплена критикою у відомій роботі «L'image de l'espion dans la culture populaire Soviétique des années 1950: entre affirmation patriotique et valeurs de guerre froide» («Образ шпигуна в радянській популярній культурі 1950-х років: між патріотичними твердженнями і цінностями холодної війни», 2008) Сабін Дулан, висловлювання набуло афористичного значення. Був акцентований факт існування нового напрямку зарубіжної критики, пов'язаного з осмисленням шпигунського роману та його героя – шпигуна. Якщо Джеймс Бонд І. Флемінга притягував до себе увагу, викликаючи у читача бажання бути схожим на блискучого професіонала, красеня, наслідувати Bond style, то Штірліц Ю. Семенова вражав об'ємністю образу, акумулюючи риси легендарних розвідників із трагізмом їх долі, інтелігентністю і непоказним героїзмом, тим самим завойовуючи прихильність масової аудиторії. Первинне відношення зарубіжної критики до Штірліца як «анти-Бонда» було нетривалим і скоро змінилося розумінням їх як феноменів «холодної війни». Бонда почали сприймати як патріота Великобританії та Її Величності, Штірліца – як патріота «далекої Батьківщини». Художньо-естетична і культурологічна цінність їх як серійних персонажів співвідносилася з новим розумінням тектонічних зрушень історії ХХ століття.

Підрозділ 1.2. «Критика як джерело міфологізації культових героїв-шпигунів» ґрунтується на думці про зарубіжну і вітчизняну критику як першоджерело соціокультурної міфологізації героїв-шпигунів, суголосної з масовою реакцією на героїв літератури.

Підрозділ 1.2.1. «Джеймс Бонд І. Флемінга: міфологізація “формули 007”» є критичною рефлексією багаторічної історії бондіани з різних ракурсів із акцентом на формульності тлумачення образу Бонда. Започаткований автором підхід розгортає зміст «007» у статусі «secret number» («секретного номера») і водночас формульної номінації високопрофесійної шпигунської діяльності «privileged to kill», тобто шпигуна з особливими правами. Цей авторський засновок обумовив подальший розвиток формульного змісту «007»: У. Еко саме на засадах цифрової символіки визначає специфіку романістики як «saga 007» («саги про агента 007») з набором певних «вузлових» деталей, що підпорядковані «rigorous combinational rules» («строгим правилам комбінаторики»). Здебільшого орієнтуючись на цю позицію У. Еко, критика увиразнювала змістовність «формули 007» з її неодмінною модернізацією, як її окреслив К. Лінднер. Критик вбачав її смисли у віддзеркаленні і передбаченні суспільних змін, явищ світової політики, літератури й кінематографу. Т. Беннетт та Дж. Вуллакотт у роботі «Bond and Beyond: The Political Career of a Popular Hero» («Більше ніж Бонд: політична кар’єра популярного героя», 1987) продемонстрували особливості перетворення образу в формулу, більш прийнятну для сучасної масової культури.

Підрозділ 1.2.2. «Штірліц Ю. Семенова: критична інтерпретація “народної міфології”» демонструє рефлексію штірліціани як явища сучасної російськомовної критики. Корпус літературознавчих напрацювань, порівняно з англomовною бондіаною, не настільки численний, але змістовно об’ємний, розмаїтий. Якщо Л. Аннінський вбачав покликання Ю. Семенова у створенні нової якості радянської пригодницької літератури, то А. Вуліс уцілював цю думку високою науковою оцінкою роману «Семнадцать мгновений весны» в єдності з його не менш талановитою екранізацією. Тим самим науковцем була створена нова культурно-ціннісна цілісність, надзвичайно податлива для народної міфологізації в аспекті non finito, в тому числі і в рекламі. На цій хвилі О. Семеновій (доньці письменника) вдалося зібрати документальний матеріал, який відбиває міфологізацію постаті письменника і його героя на різних рівнях масової свідомості.

Глядацький ефект із поступовим напластуванням читацького спрямовував сприйняття Штірліца як нового культового феномена через бурхливий спалах «кінотелезалежних» анекдотів (О. Архипова), що самі себе тиражують, вибудованих на кліше і повторюваності фрагментів фільму з підпорядкованістю розробкам народних формул. Ці позиції продемонстрували одностадіальну єдність критичної і масової думки як міфологізованої в поглядах на нового героя-шпигуна-розвідника.

Другий розділ **«Герой-міф»:** досвід теоретико-естетичного обґрунтування» присвячений осмисленню заявленого в дисертації терміна як культурно-естетичної цілісності, що поєднує страти соціокультурної міфологізації, естетичної концепції любові, художньо-мистецької образності, «формульності», супергероїчності, примножених теоретизуваннями М. Бахтіна, У. Еко, Дж. Кавелті.

Підрозділ 2.1. *«Міф у сучасних соціокультурних вимірах»* вибудований на осягненні вагомих наукових концепцій міфомислення, міфоповедінки людини ХХ століття. Наголошується на ролі «Міфологій» Р. Барта, розроблених у 1954–1956 роках, «породжених повсякденним життям сучасної Франції». Підставою для роздумів Барта-міфолога були газетні статті, фото в щотижневиках, нові кінофільми, театральні вистави, художні виставки, а подразником – флер «природності», ідеологічну оману якого розвінчував міфолог. У теоретизуванні науковця («Міф – це слово», «Читання і дешифровка міфа», «Необхідність міфології та її межа» та ін.) наголошувались відмінності давнього від сучасного міфу, що, за Р. Бартом, не мав «великих оповідних форм», а був «дискурсом», «набором фраз», «стереотипів». На цих засадах «штучні міфології» Р. Барта («Обличчя Грети Гарбо», «Глибинна реклама», «Фото-шоки», «Два міфи молодого театру» та ін.) утворюють цілісну картину сучасності.

Соціокультурний міф як проблема радянського літературознавства, філософії і соціології набував чинності поступово. А. Гулига у статті «Миф и современность» (1984) акцентував невідворотність його появи у ХХ столітті (як і Ф. Лаку-Лабарт і Ж.-Л. Нансі). З часом у статті «Пути мифотворчества и пути искусства» (1993) науковець полемічно загострив ці питання, позначаючи більш широкі можливості для появи «масового соціального міфу».

Пострадянський час продукував формування нових поглядів на сучасний міф, зокрема, «суспільно-історичний» (за визначенням Г. Кнабе). Відомий культуролог наголосив, що умовою появи нових міфів є здатність «*віри*» в своє суспільство і його цінності немов «повернені». На думку науковця, «міфологічна матерія» історичного процесу очевидна: це не вигадка, а «сублімація реальності», буття його в «духовній традиції Європи», утворенні «спільного міфу епохи», що є надзвичайно важливим засновком у висвітленні проблеми «Бонд і Штірліц».

Підрозділ 2.1.1. *«Міфологічний зміст буденної свідомості»* передбачає необхідність осмислення заявленої теми підрозділу як підґрунтя поняття «герой-міф» із заломленням до аналізу творів І. Флемінга і Ю. Семенова. Акцентуються етапи розвитку буденної свідомості у становленні масової культури, її теоретичне обґрунтування в концепціях відомих науковців ХХ століття. Доцільним є звернення до теоретизувань О. Лосєва, який започаткував типологію явищ культури: античної, західноєвропейської і російської, співвіднесеність особистості і міфу, їх взаємодію з розподілом і уточненням понять «символ», «міф», «ім'я», «особистість».

З часом значущості набула концепція «Міфологій» Р. Барта, осмислених ним «фактів повсякденності» із означенням їх як «сучасного міфу», пов'язаного із «настійністю» і «повторюваністю». Висловлені сумніви щодо своїх означень («чи існує міфологія самого міфолога») не тільки не знецінили, а загострили увагу до міфологічних проявів буденної свідомості.

Спалах «повернення міфу» осмислений Л. Насоною («Мифотворчество обыденного сознания», 1993) як «активна міфологізація» свідомості чи «реміфологізація», що реалізувалася в полі культури в якості «методу мислення». Сприйнятною є міфологічна здатність буденної свідомості з її спрямованістю до відродження «творчих потенційних сил людини» і формування нових «культурних норм» на засадах спорідненості міфологічної свідомості та ідеології. Проте наголошується, що це не справжня міфотворчість, а «вторинна міфологізація», в якій міфотворчість є надбудовою, що немов «роздвоює» первісну міфологізацію, «типову і природну» для буденної свідомості.

Підрозділ 2.1.2. «*“Естетичне почуття любові”*: розвиток думки від Г. Когена до М. Бахтіна» є обґрунтуванням теоретико-естетичних засад особливостей буття міфологізованого героя розвідника / шпигуна в культурному просторі, а також його привабливості і любові до нього. Погляд на цю ситуацію здійснено через концепцію «естетичного почуття любові», як одного з чинників роботи М. Бахтіна «Автор и герой в эстетической деятельности» (1925–1927). Джерелом поняття є «Естетика чистого почуття» (1912) Г. Когена в його орієнтації не тільки на аналіз свідомості, але й вивчення зв'язків із «тілесним буттям людини». Узагальнення науковця дали можливість обґрунтувати масову любов читача / глядача до героїв-шпигунів. Імпонуюча М. Бахтіну думка Г. Когена про розуміння любові як нового «чистого» почуття позначилася в осмисленні думки про значення мистецтва в аспекті «со-общения». У такий спосіб любов є прагненням до «со-общения» з «активною ідеалізацією» у відношенні до героя як об'єкту любові. Сенс любові Г. Коген вбачав у тому, що вона «помічає найдрібніше», «освітлює, одухотворює і надихає найменшу чистоту», що особливо важливо в процесі міфологізації (або культу, як підкреслював Г. Коген), продукуючи думку, що саме у відношенні до героя «можлива естетична любов і дар любові», яку і розвивав М. Бахтін. Тим самим науковець увів нові цінності у процес філософсько-естетичного мислення, без яких герой-міф не має повноти втілення.

Підрозділ 2.1.3. «*“Симпатичне співпереживання” як чинник міфологізації*» вибудований на осягненні важливого компоненту концепції «герой-міф», наближеного до «естетичного почуття любові» — «симпатичного співпереживання» (за М. Бахтіним). Тут показний процес проникнення любові в об'єкт, який сигналізує про злиття із «співпереживаним» життям. Поняття «сродной любви симпатии» має експресивне тлумачення з розглядом симпатії як умови співпереживання, адже, на думку науковця, «несимпатичному об'єкту ми

не співпереживаємо». Більше того, М. Бахтін уважав, що справжньої експресивності виразу надає «симпатичність», що вводить читача у внутрішній світ героя. Найбільш значущим висновком роздумів М. Бахтіна в цьому аспекті є те, що співпереживане життя оформлюється не в категорії «я», а в категорії «другого», «як життя другої людини», докорінно змінюючи емоційну налаштованість на внутрішнє переживання героя, надаючи йому іншої забарвленості й тональності. У такий спосіб відбувається взаємодія з проблемою «другого», що надзвичайно важливо для аналізу романістики І. Флемінга та Ю. Семенова.

Підрозділ 2.2 *«Міф про Супермена: «справа Бонда» в концепції Умберто Еко»* актуалізує методологічну значущість для заявленої проблеми герой-міф. Показано його спорідненість із Суперменом, «сили якого переважають буденний людський вимір», що є однією з «констант народної уяви». Підрозділ вибудовано на студіюванні основних засад однієї з найбільш відомих робіт У. Еко *«Il Superuomo di Massa»* («Від Супермена до Надлюдини», 1978), написаної для збірника *«Il Caso Bond»* («Справа Бонда», 1965), яка з роками набула цілісності з романною творчістю І. Флемінга і його героєм. Увага зосереджена на умовах розгортання думки про Супермена як невичерпного «міфу для читачів» із характерними для нього «позачасовими рисами» (У. Еко). Запорукою впізнаваності Супермена є його архетиповість, відповідність очікуванням масового читача, але з підпорядкованістю закономірностям романного героя. Цей всесильний герой бореться із силами зла, та, «занурений у буденне життя», він невідривно пов'язаний із «умовами людського існування» (У. Еко), а тому читач може ідентифікувати себе з міфологізованим героєм.

Підрозділ 2.3. *«“Формули” Джона Кавелті і детективно-шпигунський жанр»* присвячений роздумам про оновлення методології аналізу творів І. Флемінга та Ю. Семенова. Цьому сприяла публікація розділу з книги американського дослідника Дж. Кавелті *«The Study of Literary Formulas»* («Изучение литературных формул», 1996) як ефективного інструментарію аналізу не лише детективно-шпигунських жанрів, але й усієї масової літератури. Заснований на дослідженні вестерну та успадкуванні концепції Н. Фрая *«Anatomy of Criticism»* (1957), формульний підхід Дж. Кавелті підпорядкований, по-перше, обґрунтуванню взаємодії між формулами, жанрами та архетипами; по-друге, осмисленню художніх особливостей формульної літератури; по-третє, досягненню ролі формули в культурі. На думку Дж. Кавелті, формули є інструментом, за допомогою якого певні культурні теми та стереотипи втілюються в універсальні оповіді.

Дж. Кавелті виокремив два специфічні художні прийоми, якими мусить володіти успішний формульний письменник: «вміння дати нове життя стереотипам» та «здатність по-новому змінити сюжет та середовище подій», але без руйнації формули. Саме мистецтво переродження стереотипних персонажів та

ситуацій є ключовим у формульній художній діяльності. Світ формули за Дж. Кавелті, – це «архетипова оповідна модель», втілена в образах, символах, мотивах і міфах конкретної культури.

Третій розділ дисертації **«Художньо-естетична та соціокультурна специфіка міфологізації героя-шпигуна»** присвячений осмисленню Джеймса Бонда та Штірліца у статусі «герой-міф» на засадах не лише аналізу творів, але й їх самодостатнього буття у культурному просторі.

У підрозділі 3.1 *«Джеймс Бонд як зразок західної міфологізації шпигуна»* Джеймс Бонд розглядається у декількох проявах: а) як герой роману й кінематографу; б) як «brand name». Міфологізація образу спровокувала виклик класичним традиціям англійського шпигунського роману, усталеним кліше шпигуна. Навіть із огляду на те, що критика схильна розглядати в якості прототипу Джеймса Бонда його творця Ієна Флемінга, доводиться погодитись: прагнення автора створити певну міфологічну ауру навколо свого героя є очевидним. Складовими авторського міфу є джентльменство, гламурність, брендовість як найважливіші компоненти привабливого образу.

Підрозділ 3.1.1. *«Бонд – шпигун-джентльмен»* піддає аналізу джентльменсько-героїчний генезис образу супер-шпигуна в контексті англійської традиції. Відповідно до такої автор бондіани створює полемічний образ «джентльмена з вадою» (К. Берберіч), проте з дотриманням місії відновлення честі Великобританії. Позиція автора була обумовлена художньо-естетичними закономірностями, оснований на реаліях «холодної війни». Джеймс Бонд стрімко набув рис естетичного ідеалу масової культури в результаті ідеального моделювання джентльменства та героїчності як неодмінних компонентів «Englishness» («англійської ідентичності») і шпигунства, втілених у чарівному образі, тим самим оновлюючи культуру джентльменства, порушену досить хитким її станом.

Значна увага приділяється особливостям зміщення традиційних акцентів образу класичного англійського джентльмена, якими є патріотизм, а також обов'язкові для виконання етичні норми, стиль життя, внутрішні цінності, освіта, професія, зовнішність, манери. Етико-естетичні погляди епохи І. Флемінг втілив в образі шпигуна-джентльмена «a flawed gentleman» («з недоліками»), адекватного «a new flawed age» («новому небездоганному часові», Р. Кросс). Цей новий герой масової літератури зазнав надзвичайної популярності.

Підрозділ 3.1.2. *«Бонд – гламурний шпигун»* присвячений розкриттю естетичних смислів гламурності, її генезису та культурно-історичної модифікації в образі культового героя-шпигуна Джеймса Бонда. У статусі класики, яку започаткували В. Скотт та Дж. Байрон, гламур, гламурність тісно пов'язані з англійською традицією джентльменства, продукуючи одностадіальну їх модифікацію в часі, що особливо виразно проявилось у літературі ХХ століття. Це і надало можливість С. Гандлу дійти висновку про гламур як явище сучасності з

його ринковим і медійним попитом, з побудовою особливих світоглядних стандартів життя у контексті настроїв масового споживання. У такий спосіб гламур репрезентує не лише красу, розкіш чи стиль, але й духовні сподівання щодо життя-мрії чи життя-казки. Саме їх втілення увиразнюється образом «агента 007» у першому романі І. Флемінга «Казино “Руаяль”» як розвитку класичних англійських гламурних традицій із витонченою мальовничою атмосферою буття героя, що з одного боку сприймалось як стиль життя, а з іншого – як прикриття шпигунської діяльності. Проте в єдності своїй це продукувало міфологізоване сприйняття героя-шпигуна.

У підрозділі 3.1.3. *«Номінація обличчя Бонда-шпигуна»* розглядається ситуація, коли романний / кіноекранний герой виходить за рамки власного імені і постає «номінацією обличчя» (Г. Сиріца) – невід’ємного компоненту формули гламурності Джеймса Бонда. Портрет шпигуна стає «системою авторських сигналів», що є свідченням внутрішнього онтологічного зв’язку з серійністю романів І. Флемінга. Тим не менше, це твори, окреме існування яких репрезентує еволюцію автора в осягненні буття героя-шпигуна. Портрет у тексті романів клішований, гранично узагальнений. Таким він показаний у першому творі з подальшими доповненнями зовнішності чарівного героя, підпорядкованими думці про його особливе сприйняття. Цьому сприяла система деталей, які засвідчували певний стиль життя, статус і професійну діяльність героя – вони сприймаються як нарощування джентельменсько-гламурних рис, заданих більш широким контекстом.

У підрозділі 3.2. *«Екранізація бондіани як основа сучасних брендів»* висвітлюється історія екранізацій романів І. Флемінга (з 1962 року), події, що є фактом «переродження» Бонда в кіногероя, формування нових кінопоетологічних елементів його успішної формули. Поява Бонда-кіногероя надавала особливої виразності і романному герою. Щоразу вихід нового роману супроводжувався очікуваною екранізацією, своєрідно продукуючи розробку його нової літературної іпостасі з акцентами смислових елементів і «вещности» (В. Шкловський). Показовою в цьому плані є історія екранізацій роману «Казино “Руаяль”», у яких формувалися нові самодостатні елементи «формули Бонда».

Кіноекранізації сприяли поповненню бондіани новими письмовими текстами, фільмами, постерами, коміксами та науковими дослідженнями, що дає всі підстави вважати фільми про Бонда самостійним утворенням. Уніфікований образ кіноекранного агента британської розвідки, сформований кіноіндустрією і підпорядкований процесам комерціалізації і пропагандистській меті, був перезавантажений. Це й відкривало можливість для затвердження його як самодостатнього серед масового читача і глядача, обумовленого пошуками нового героя і в літературі, і в кінематографі.

Підрозділ 3.3. *«Штірліц як об’єкт міфологізації в ідеологічній площині і поза нею»* поєднує розгляд архетиповості Штірліца – інтелігента, інтелектуала з

його позатекстовим існуванням, з розширенням меж тексту буття (в аспекті *non finito*) через теле- і кіноекранізації як основи міфологізації героя.

У підрозділі 3.3.1. «*Штірліц – шпигун-інтелігент, інтелектуал, герой-міф*» розглядаються особливості поєднання образу Ю. Семенова і міфологізованого масовою свідомістю героя, який міцно укоренився в радянській субкультурі. Персональна історія Штірліца подана як уособлення гідності, благородства, успадкованої інтелігентності. В ній була ще й шпигунська загадковість, а також відданість справі. Створивши образ розвідника-інтелектуала, Ю. Семенов тим самим генерував появу міфів про нього, свідченням чого є значна кількість серійних історій і анекдотів, у яких Штірліц постає як народний герой. Водночас він мав вищий статус за літературного і кінематографічного героя, оскільки пережив кілька творчих реінкарнацій через народну міфологізацію і вийшов за межі *alter ego* свого творця. Д. Биков, міфологізуючи особистість Ю. Семенова як автора романів через порівняння з його героями, зазначив, що вони були навіть «не проекціями» його власної «непересічної особистості», розвиненої, гармонійної і обдарованої, але її копіями, «авторськими ідеалами», «на кого він сам хотів рівнятися». Тим самим науковець і письменник розкрив зміст авторських міфологем, типологічно співвідносних із народними смислами міфологем героя, увиразнюючи думку про популярність Штірліца як втілення очікувань масового читача і глядача.

Підрозділ 3.3.2. «*Міфопоетика вчинку героя-шпигуна*» присвячений увиразненню міфопоетичного підходу до романів Ю. Семенова. Аналіз вибудований на засадах концепції М. Бахтіна та І. Бражнікова про «життя-вчинок», де вчинок має різку відмінність від «не-вчинка». «Відповідальний вчинок», яким є життя героя-шпигуна Штірліца, набуває особливої значущості в «бутті-події». Це обумовило народження читача як нового суб'єкта сприйняття, розуміння, осмислення читання з активізацією міфомислення автора, причетного до соціокультурної міфотворчості. Масовий читач / глядач змінив ракурс погляду через серіал на конспірологію миттєвостей воєнної весни, захоплюючись вдумливістю, обережністю «нашого шпигуна», далекого від відвертих сутичок із ворогом, тому, на перший погляд, «майже бездіяльного» (М. Ліповецький). І все ж саме напруга його розвідницької думки продукує вчинки, стиль поведінки, навіть його здатність особливо елегантно носити чужу форму як свою, викликаючи гордість глядачів / читачів, яка вишукано втілена в прийомах соціокультурної міфологізації. Найбільш трагічні події передаються немов через народну пам'ять, що утворила «міфологічне поле», в межах якого всі вчинки Штірліца сприймаються як реальні.

Підрозділ 3.3.3. «*Штірліц “симпатичний” шпигун кіноанекдотів*» присвячений осмисленню ролі анекдоту в народній міфологізації героя-шпигуна. Анекдот, маючи давню традицію в культурі, започатковану в античності, з глибоким розвитком його в російській літературі кінця XIX століття на засадах

журналістики, у ХХ столітті мав уже кінозалежну специфіку. Такими були анекдоти про Чапаєва: персонаж був породженням кіно, літератури і фольклорної творчості, стимулюючи розвиток героя «серійних ігрових квестів» (В. Дьомін) із сюжетами з чапаєвського епосу і «експлуатацією» повсякденних сюжетів і міфів сучасності. Тим самим анекдоти про Чапаєва конкурували з анекдотами про Штірліца, вибудованих на тих же засадах, тобто з поєднанням масової кінодумки і народної пам'яті про війну та її героїв. Поява анекдотів про Штірліца набула наукового визначення «кінотелезалежних» (за О. Архиповою), тобто таких, які виникли під впливом телефільмів, успішно сприйнятих масовою аудиторією. Вони запам'ятовувались і з відповідною серійністю відтворювались уже в фольклорних текстах. Найбільш виразними ставали ті анекдоти, що розпочиналися ім'ям Штірліца, який діяв у різних серіях і пробуджував різні спогади глядача. Така «серійність» набувала не меншої значущості за романи чи фільми. Важливою ознакою авторського рішення героя-серії стала і співвіднесеність елементів відеоряду з аудіорядом фільму: йдеться про мову персонажів, яка слугувала поштовхом до утворення значної кількості каламбурів, які, у свою чергу, моделювали інший варіант фольклоризованих текстів «про героя».

Підрозділ 3.3.4. *«Штірліц – шпигун, розвідник, екзистенціал»* розглядає трагічний образ Штірліца в романі «Отчаяние» (1990), коли на перший план вийшов не власне пригодницький сюжет, а доля людської особистості на тлі історичних подій, відтворених через спогади героя, у яких він неодноразово повертався до революцій і війн, учасником яких був і з якими співвідносив долю своєї Батьківщини. Екзистенційне розуміння «відчаю» має сильну позицію в тексті, визначаючи передрозуміння метафізичного сенсу безодні і неминучості. Але саме через відчай герой повертається до себе, тобто Штірліца. Це ім'я серед кількох «своїх» він обирає тому, що воно пов'язане з його зоряним часом, високим проявом професійних якостей, мобілізації духовних і фізичних сил. Пам'ять, що на певний час виявилася вкрита «такими більшими снігами» (пісня теж є компонентом міфу), немов вивільняється і повертає його до стану Штірліца. Екзистенційні координати, що драматизують завершення шляху Штірліца, наростаюча відчуженість, спустошеність і розчарування в історико-політичних реаліях не лише пов'язані з конкретикою долі розвідника, але є знаком спільної меланхолічної втрати ідеалів, властивих також і пізньому англійському шпигунському романові (проза Дж. Ле Карре).

Підрозділ 3.4. *«Бонд і Штірліц: особливості типології на тлі холодної війни»* акцентує типологію міфологізації героїв масової літератури західного і східного простору культури – британського шпигуна Джеймса Бонда і радянського розвідника Штірліца як явищ холодної війни. Якщо на початковому своєму етапі відчутною була схильність до використання прообразів для створення літературних персонажів, особливо спільних, обумовлених історією розвідки, шпигунської діяльності, то з часом більш відчутною була затребуваність

масовим читачем міфологізованих героїв із набором якостей і рис характеру, збережених у масовій свідомості. Особливої значущості набувають кіногерої, які, виходячи за межі свого літературного образу, постають втіленням запитів часу і особливо масової культури, чому сприяв художній прийом *non finito*. Це дозволило створити «*un continuum*» головного героя, продукуючи розвиток серійного персонажу. Кожний із літературних героїв має свої інтермедіальні проєкції (кіноверсії), травестійне тиражування в комерційних проєктах (Бонд) і фольклорному просторі культури (Штірліц). Проте значущості набувають як автономні генетичні сходження описуваних явищ, так і рецептивні типи взаємовідображення образів. Поява таких літературних героїв у масовій літературі стала знаковим явищем епохи І. Флемінга та Ю. Семенова, а їх немеркнуча популярність породжує нові міфи.

У «**Висновках**» узагальнено основні положення та результати дослідження.

Дисертація присвячена осмисленню змісту, специфіки, буттєвості новоутворення «герой-міф», як такого, що репрезентує образи Джеймса Бонда І. Флемінга та Штірліца Ю. Семенова, культових героїв сучасного шпигунського роману.

Час дещо стишив інтерес до їх самодостатньої образної значущості, проте акцентував спрямованість англо-американської та французької критики до пошуків їх генези. Таким виявилось поняття «холодна війна і культура», яке щільно обживалось науковцями-гуманітаріями, з актуалізацією питання про розвиток високої масової літератури, шпигунського роману та його героя-шпигуна. Саме ця думка обумовила концептуальну організацію матеріалу, міждисциплінарний характер дослідницьких установок. Дисертація виконана як компаративне (порівняльно-типологічне) дослідження, що відповідає ідеологічно-естетичним запитам часу, відкриваючи можливість до обґрунтування і легітимізації заявленої проблеми.

Це обумовило в структурі роботи наявність історико-літературного аспекту, в якому вперше у вітчизняному літературознавстві розглядається компаративна специфіка проблеми «Бонд і Штірліц», окреслена зарубіжною критикою через осягнення культурологічного фону «холодної війни». У зв'язку з цим проаналізовано значний обсяг англо-американської, французької та російської критики, що засвідчила поступовий процес проблематизації культових героїв, передусім із удосконаленням думки про роль масової культури як рушійної сили формування високої масової літератури і патріотично-шпигунського роману як одного з ключових її жанрів. Якщо в англійській критиці такий жанр розглядався традиційно, у відповідному класично-шпигунському контексті, то вітчизняному літературознавству довелося долати серйозні перешкоди до його визнання.

У дослідженні наголошується на особливій ролі критики, зарубіжної і вітчизняної, як першоджерела міфологізації героїв-шпигунів. Це була та історична мить, коли масова думка про героїв літератури співпала з критичною,

увиразнюючи творчі набутки щодо нового героя літератури як нового ідеалу. Якщо в англійській літературі такий герой-шпигун був сприйнятий як класична традиція, то у вітчизняній – лише як герой «з другої полиці».

Заявлена проблема, погляд на неї з позиції взаємодії культури і «холодної війни», компаративно окресленої єдності героїв-шпигунів передбачала необхідність глибокого теоретико-естетичного обґрунтування на засадах філософських, культурологічних, літературознавчих концепцій, до цього часу в такому контексті не актуалізованих. Особливості культурно-історичного та літературно-мистецького утворення «герой-міф», вибудованого на взаємодії логіки міфу та масової свідомості, обумовили потребу осмислити цей новий міфологічний зміст, тобто соціокультурний вимір сучасного мислення, в якому перетинаються думки Барта-міфолога про «штучні міфології» з «повсякденного життя» Франції, роздуми про «масовий соціальний міф» А. Гулиги і обґрунтування «спільного міфу Європи» Г. Кнабе. Спалах «повернення міфу» поєднує класичне теоретизування О. Лосева, бартовські факти повсякденності і міфологічну здатність людини ХХ століття до творчості, а також формування нових культурних норм, за концепцією Л. Насонової.

Із огляду на ту любов, якою були оповиті глядачем / читачем Штірліц та Бонд, лише емоційного пояснення було недостатньо. Доцільним було звернення до концепцій М. Бахтіна про «естетичну любов» як «чистоту буття», що давала естетичну продуктивність, особливо відчутну в соціокультурній міфологізації Штірліца. У цьому ж ряду неабиякої значущості набула концепція «симпатичного співпереживання» як явища спорідненого любові, тобто нового емоційного ставлення до духовно-душевного буття героя. Бахтінські концепції продуктивно поєднуються із сучасним тлумаченням Супергероя (Бонда), здійсненим У. Еко, і «формульною» концепцією Дж. Кавелті в підході до аналізу шпигунського роману.

Безпосередній аналіз особливостей соціокультурної міфологізації героїв-шпигунів вибудований нами на певному відстороненні від думки про Штірліца як «анти-Бонда», що домінувала тривалий час. У дисертації акцентовано погляд на викладення літературних біографій Штірліца та Бонда як двійників-суперників з характерними типологічними рисами утворень культури «холодної війни». Стишене їх ідеологічне протистояння обумовило необхідність розгляду професіоналізму, сакралізації служіння і виконання обов'язку, конспірологічного особистісного протистояння хаотичному стану світу. У зв'язку з цим виокремлюються не співпадаючі з позиції національної ідентичності властивості героїв-шпигунів. Бонд розглядається в традиціях високої англійської культури із залученням класичних набуток англійського шпигунського роману і водночас як виклик цим традиціям, а саме шпигун-джентльмен, гламурний шпигун, невідворотний імораліст, тоді як міфологізація Штірліца відбувається на засадах героїзації буття інтелігенції з втіленням в образі шпигуна-інтелектуала, аскета.

Його екзистенційне єство є свідченням драматичного завершення не лише професійного, а й життєвого шляху, обумовленого втратою ідеалів, що було властивим і пізньому англійському шпигунському романові, особливо творам Дж. Ле Карре. Саме це типологізує більш пізні (в хронологічному плані) романи Ю. Семенова з англійською шпигунською прозою, а не лише з бондіаною.

У дослідженні актуалізована думка про буття героїв у аспекті *non finito*, що розімкнув межі тексту до теле- і кіноекранізацій, продукуючи соціокультурну міфологізацію, явлену в бондіані інтермедіальними проекціями, травестійним тиражуванням у комерційних проектах, що певним чином торкнулися і штірліціани, яка здебільшого була реалізована в фольклорній творчості, передусім, анекдотах і каламбурах.

Поняття «герой-міф» відкриває можливість осмислити образи шпигунів у романах І. Флемінга та Ю. Семенова як феноменів «холодної війни» і таких, що зберігають цей статус у рецепціях читачів / глядачів і критиків чужої культури, водночас продукуючи новий етап розвитку соціокультурної міфотворчості.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Голубь Д. Роман Флемінга «Казино “Руаяль”» и его экранизации: эстетические пересечения / противостояния. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологічні науки*. Харків, 2013. № 1080. С. 78–85.
2. Голубь Д. Отчаяние одно на двоих (о последнем романе Ю. Семенова). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологічні науки*. Харків, 2014. № 1107. С. 170–176.
3. Голубь Д. «Штирлицяна» Ю. Семенова: поэтология конспирологических смыслов мотива «от войны до войны». *Література в контексті культури*. Київ, 2015. Вип. 26. С. 54–65.
4. Голуб Д. «Формули» Джона Кавелті і детективний жанр. *Філологічні семінари. Постмодерні жанри: фікція чи полілог із традицією?* Київ, 2015. Вип. 18. С. 43–58.
5. Голубь Д. Джеймс Бонд: расставание и возвращение к джентльменству. *Уральский филологический вестник*. Екатеринбург, 2015. Вып. 2. С. 100–114.
6. Голубь Д. Конспирологический сюжетный мотив в романе Ю. Семенова «Семнадцать мгновений весны». *Проблеми сучасного літературознавства*. Одеса, 2015. Вип. 20. С. 269–285.
7. Holub D. Researchers about literary project “James Bond”. *Від бароко до постмодернізму*. Дніпропетровськ, 2015. Вип. XIX. С. 239–247.
8. Голубь Д. «Шпион, появившийся из холода» (критическая рефлексия генезиса шпионского романа). *Філологічні семінари. Театр літературного процесу: теорія і дійові особи*. Київ, 2017. Вип. 20. С. 108–117.

9. Holub D. Culture and Cold War as a Problem of Spy Novel. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Філологічні науки*. Дніпро, 2017. № 2 (14). С. 44–49.

Додаткові публікації:

10. Голубь Д. От войны до войны: лейтмотив первой мировой войны в «штирлицане» Ю. Семенова. *Вопросы германской истории*. Днепропетровск, 2015. С. 207–227.
11. Голубь Д. А. Штирлиц как герой-миф и его творец Ю. Семенов в контексте социокультурного мифотворчества. *«Я должен вспомнить – это было...»*. К 70-летию Великой Победы : монография / отв. ред. А. А. Степанова. Днепропетровск, 2015. С. 183–193.

АНОТАЦІЯ

Голуб Д. О. Герой-міф у шпигунському романі: Джеймс Бонд Існа Флемінга та Штірліц Юліана Семенова. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Бердянський державний педагогічний університет Міністерства освіти і науки України. – Бердянськ, 2018.

Дисертація є першим в українському літературознавстві дослідженням культурно-історичного та літературно-мистецького утворення «герой-міф», оприявленого в образах Джеймса Бонда та Штірліца як культових героїв високого патріотично-шпигунського жанру романів І. Флемінга та Ю. Семенова. Обґрунтовані теоретико-естетичні, власне міфологічні, соціокультурні, формульні, супергеройчні чинники заявленого поняття масової культури ХХ століття, актуалізована роль критики в цьому процесі.

Вперше активізовано роль ідеології і культури «холодної війни», що обумовила появу героя-шпигуна, носія нових ідеалів субкультури. На цьому фоні висвітлений ефект зарубіжної критики щодо компаративного підходу до образів Бонда і Штірліца.

Окрему увагу приділено викладенню літературних біографій героїв-двійників з типологічно схожими рисами: професійністю, сакралізацією виконання обов'язку, особистісними надздібностями протистояння хаосу, а також наділенням в силу неспівпадіння національної ідентичності індивідуальними властивостями – естета-джентльмена, непоборного імораліста (Бонд) і аскета, інтелектуала-екзистенціала (Штірліц).

Ключові слова: холодна війна, патріотично-шпигунський роман, соціокультурна міфологізація, герой-міф, конспірологія, формульність, шпигун-джентльмен, шпигун-інтелігент.

АННОТАЦИЯ

Голубь Д. А. Герой-миф в шпионском романе: Джеймс Бонд Иена Флеминга и Штирлиц Юлиана Семенова. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Бердянский государственный педагогический университет Министерства образования и науки Украины. – Бердянск, 2018.

Диссертация является первым в украинском литературоведении исследованием культурно-исторического и литературно-художественного образования «герой-миф», явленного в образах Джеймса Бонда и Штирлица как культовых героев высокого патриотически-шпионского жанра романов И. Флеминга и Ю. Семенова. Обоснованы теоретико-эстетические, собственно мифологические, социокультурные, формульные, супергероические факторы заявленного понятия массовой культуры XX века, актуализирована роль критики в этом процессе.

Впервые активизирована роль идеологии и культуры «холодной войны», обусловившей появление героя-шпиона, носителя новых идеалов субкультуры. На этом фоне отображен эффект зарубежной критики в компаративном подходе к образам Бонда и Штирлица.

Особое внимание приделено изложению литературных биографий героев-двойников с типологически сходными чертами: профессионализмом, сакрализацией исполнения обязанностей, личными сверхспособностями противостоять хаосу, а также наделением в силу несовпадения национальной идентичности индивидуальными особенностями – эстета-джентльмена, неотразимого имморалиста (Бонд) и аскета, интеллектуала-экзистенциала (Штирлиц).

Ключевые слова: холодная война, патриотически-шпионский роман, социокультурная мифологизация, герой-миф, конспирология, формульность, шпион-джентльмен, шпион-интеллигент.

SUMMARY

Holub D. O. Hero-myth in a spy novel: James Bond by I. Fleming and Stierlitz by Yu. Semyonov. – Manuscript.

A thesis submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences. Speciality 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Berdyansk State Pedagogical University, Ministry of Science and Education of Ukraine. – Berdyansk, 2018.

The thesis is the first research in Ukrainian literary studies that examines a cultural and historical, literary and artistic construct “hero-myth” that is built on the interaction between myth logics and peculiarities of mass consciousness with the manifestation of the formula characteristics of a superhero and human traits of the existing personalities. Literary works of English and Russian writers Ian Fleming (1908–

1967) and Yulian Semyonov (1931–1993) who are famous worldwide due to their representation of a high mass patriotic and spy genre that has formed a new literary type of a hero, spy / intelligent operative, represented in the series of novels about James Bond and Stierlitz are being analyzed. Having displaced “masked heroes” (R. Reynolds), the outlined phenomenon was considering as a time symptom when the iconic heroes had transformed from the “sentimental rubbish” into “mobile signifiers” (T. Bennett and J. Woollacott) being implemented first of all in a spy novel that was actively involved in the progress of mass literature of the second half of the XX century.

The role of the ideology of Cold War has been activated for the first time to study the introduction of the hero-spy being the embodiment of new ideals of a subculture. Within this framework the foreign critical literary practice has played an important role in comparative study of James Bond and Stierlitz. English, American and French critics have defined the traits of “l’espion qui venait du froid” (“the spy who came from the cold”) in the image of popular heroes considering the name of the famous English novel by J. Le Carre “The Spy Who Came in from the Cold” (F. Hache-Bissette, F. Bouilly, V. Chenille, S. Dullin, S. Mroczkowski, A. Pignol, G. Veraldi and later M. Lipovetsky joined them). It is the presence of the “cold” issues that has determined the necessity of the specific approach to their comparative study combined with the innovatory technologies of literary studies.

The declared problem has referred to the careful investigation of theoretic and aesthetic background based on the philosophical, cultural and literary constructs that have been outside the purview within this context until then. The peculiarities of the concept “hero-myth” grounded on the interaction between the logics of myth and everyday consciousness have been comprehended through the thoughts of “artificial mythologies” from the “everyday life” of France by R. Barthes, reflection of “mass social myth” by A. Gulyga and underpinning of “common myth of Europe” by G. Knabe. The outbreak of “return of a myth” has combined classic theorization of O. Losev, Barthes’ facts of daily life and mythological ability of a twentieth-century person to produce and form new cultural practices according to the concept of L. Nasonova.

M. Bakhtin’s conceptions of “aesthetic love” and “sympathetic compassion” have been involved in the study of aesthetic productivity of social and cultural mythologization as well as the attitude of a reader / viewer to the spiritual and mental existence of Stierlitz. Conceptual foundations of a famous scholar are combined with the modern explanation of a Superhero (Bond) by U. Eco and literary formulas by J. Cawelty when analyzing a spy novel.

The special focus has been on the description of the biographies of twins with the typologically similar traits, such as professionalism, sacral meaning of fulfilling a duty, personal superpower to resist chaos and individual characteristics that may vary due to the differences in national identity like aesthete-gentleman, irresistible immoralist (James Bond) and ascetic, intellectual-existential (Stierlitz).

The special emphasis is given to the understanding of non-textual existence of heroes, namely their presence in non finito aspect that has broken texts' border lines anticipating TV / screen versions of spy novels. This situation has produced social and cultural mythologization resulted in intermedial projections, branding, distribution in business projects of bondiana, and to some extent of stierlitziana that was mostly manifested in folkloric works, above all, in anecdotes and puns.

The concept of "hero-myth" has enabled the comprehension of the spy images in the novels by I. Fleming and Yu. Semyonov as phenomena of Cold War and as such that still keep this status in the receptions of readers / viewers and critics of foreign culture, and at the same time produce new stage in the development of social and cultural myth-making.

Key words: Cold War, patriotic and spy novel, social and cultural mythologization, hero-myth, conspiracy, formula literature, spy-gentleman, spy-intelligent.